

فصل نهم

وضعیت شاخص‌های کلیدی مهاجرت در میان اقشار اجتماعی مختلف

- اطلاعات کلی و ویژگی پیمایش‌های سنجش میل و تصمیم به مهاجرت
- شاخص‌های کلیدی مهاجرت
- میل، تصمیم و اقدام به مهاجرت در میان اقشار اجتماعی
- پنج عامل اصلی میل به مهاجرت
- وضعیت شاخص میل به بازگشت
- چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی
- تمایلات و انگیزه‌های مهاجرتی دانشجویان خارجی در ایران

وضعیت شاخص‌های کلیدی مهاجرت در میان اقشار مختلف اجتماعی

از تبدیل شدن موضوع مهاجرت به مسئله‌ای عمومی و حساسیت برانگیز در کشور ما سال‌های زیادی می‌گذرد؛ اما طی این سال‌ها کمتر به پدیده مهاجرت به‌عنوان پدیده‌ای پیچیده و چندبعدی به‌صورت علمی و مستدل پرداخته شده است و عموماً راه‌حلی که برای پاسخ به چالش‌ها و مدیریت آن در نظر گرفته شده است به‌صورت موقتی و در پاسخ به اتفاقات مقطعی و زودگذر بوده است. در همین راستا موضوع مهاجرت دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، نیروی کار حرفه‌ای و متخصص همچون پزشکان همواره یکی از موضوعات داغ و پرحاشیه جامعه ایران بوده است که به دلیل عدم وجود داده‌های معتبر و قابل‌اتکا به‌طور فزاینده‌ای در معرض گمانه‌زنی‌ها و اظهارنظرهای غیر مستند قرار داشته است.

در راستای رفع این دغدغه و پوشش خلأهای داده‌ای و همچنین به‌منظور ارائه تصویری دقیق‌تر از آمارها و تحلیل‌های مهاجرتی و حرکت به سمت حکمرانی داده‌محور در حوزه مهاجرت در کشور، رصدخانه مهاجرت ایران در تلاش بوده است تا با اتکا بر اندک امکانات در اختیار بتواند گامی مؤثر در این مسیر بردارد. بر همین اساس این رصدخانه اقدام به انجام پیمایش‌های مهاجرتی سالیانه در میان اقشار مختلف اجتماعی نموده است تا بدین‌وسیله اطلاعات میدانی از وضعیت مهاجرت در میان این اقشار برای کشور به دست آید. بر همین اساس پرسشنامه‌های "سنجش میل و تصمیم به مهاجرت" در میان چهار گروه اجتماعی شامل: (۱) دانشجویان و فارغ‌التحصیلان، (۲) دانشجویان خارجی در ایران، (۳) پزشکان و پرستاران (۴) فعالین حوزه کسب‌وکار (۵) ایرانیان خارج از کشور طراحی، توزیع و جمع‌آوری شده است. خوشبختانه پیمایش در میان دسته اول و چهارم (دانشجویان و فعالان کسب‌وکار) برای سومین سال پیاپی تکرار می‌شود که می‌تواند اطلاعات خوبی را در زمینه تغییر وضعیت شاخص‌های مهاجرتی در این دو گروه نسبت به دوره

پیشین (سال گذشته) را نیز فراهم آورد. با توجه به دغدغه‌های پیش‌آمده در کشور پیرامون وضعیت مهاجرتی در میان کادر بهداشت و درمان، این گروه نیز امسال برای دومین بار در زمره گروه‌های هدف مورد پیمایش مهاجرتی رصدخانه مهاجرت ایران قرار گرفتند. امید است با تداوم، تکرار و توسعه کمی و کیفی این پیمایش‌ها، ضمن دستیابی به آمار و اطلاعات سالیانه از وضعیت مهاجرتی در میان اقشار مختلف اجتماعی، زمینه پایش و مقایسه روند تغییرات وضعیت هر یک از شاخص‌های کلیدی مهاجرت در میان اقشار مختلف برای کشور حاصل گردد.

توجه به این نکته بسیار مهم و ضروری است که نتایج پیمایش‌های صورت گرفته توسط رصدخانه مهاجرت ایران قابلیت تعمیم دادن به کل جامعه ایران و اقشار مختلف اجتماعی را ندارند و تنها می‌توانند تصویری کلی از وضعیت "میل و تصمیم به مهاجرت" و همچنین "پیشران‌ها و موانع مهاجرت" در میان گروه‌های مختلف در کشور باشند. چراکه با توجه به محدودیت امکانات در اختیار رصدخانه مهاجرت ایران همه پیمایش‌ها به‌ناچار از طریق پرسشنامه و به‌صورت آنلاین انجام شده‌اند. هرچند که در مجموع قریب به هشت هزار و ۶۶۵ نفر در کشور از میان دسته‌های مختلف در این پیمایش‌ها شرکت کرده‌اند و حجم این نمونه می‌تواند به‌نوعی تبیین‌کننده وضعیت مهاجرتی کشور باشد، اما به دلیل توزیع آنلاین پرسشنامه‌ها، حجم نمونه نسبتاً محدود در برخی از گروه‌های اجتماعی و همچنین محدودیت‌هایی که در انجام پیمایش‌های آنلاین وجود دارد (اعم از مشکلات مربوط به تصادفی بودن نمونه و حذف شدن بخشی از جامعه هدف از نمونه به دلایلی همچون عدم دسترسی به اینترنت و ...)، تعمیم نتایج این پیمایش‌ها به کل جامعه ایران یا از نظر آماری امکان‌پذیر نیست و یا اینکه حداقل ملاحظات فوق‌الذکر باید در نظر گرفته شود.

رصدخانه مهاجرت ایران با آگاهی از تمام کاستی‌هایی که به جمع‌آوری داده از طریق روش‌های آنلاین وارد است، سعی نموده است تا در حد توان به تمامی ملزومات جمع‌آوری داده از طریق روش‌های آنلاین

پایبند باشد و با در نظر گرفتن موارد فنی اعم از طراحی پرسشنامه استاندارد و با انجام آزمون‌های مربوطه، استفاده از نمونه‌گیری در دسترس در توزیع پرسشنامه در گروه‌های هدف و مدیریت توزیع یکنواخت در میان آن‌ها، مشکلات مربوط به تعمیم‌پذیری نمونه را تا حد ممکن کنترل نماید. رعایت اصولی همچون محدود کردن دسترسی به پرسشنامه برای شناسه‌های هویتی تکراری (IP)، شناسایی و حذف پاسخ‌های ناسازگار و از همه مهم‌تر سعی در توزیع پرسشنامه در میان گروه‌های متکثر اجتماعی که در برگزیده عقاید و دیدگاه‌های متضادی بوده‌اند، از دیگر روش‌هایی مورد استفاده برای معرفی کردن نمونه بوده است^۱.

در نهایت لازم به ذکر است که رصدخانه مهاجرت ایران با توجه به ظرفیت‌های اندک، محدودیت‌های بسیار و مسئولیت اجتماعی که برای خود قائل است، اقدام به تهیه داده‌های دست اول مهاجرتی نموده است و بدیهی است که انجام پیمایش‌های دقیق‌تر با قابلیت تعمیم‌پذیری به کل جامعه ایران نیازمند حمایت بیشتر و بهره‌گیری از ظرفیت نهادهای مربوطه در سطح ملی است که توانایی و وظیفه تولید چنین داده‌هایی را دارند و برای آن بودجه و امکانات لازم را دریافت می‌کنند.

اطلاعات کلی و ویژگی پیمایش‌های سنجش میل و تصمیم به مهاجرت

پیمایش‌های سنجش «میل و تصمیم به مهاجرت» از سال ۱۳۹۷ در میان دو گروه از اقشار اجتماعی ایران انجام شده است. دور اول این پیمایش‌ها در سال ۱۳۹۷

در میان دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی و در سال ۱۳۹۸ در میان فعالین کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و استارت‌آپ‌ها انجام شد که چکیده‌ای از نتایج آن‌ها در سالنامه مهاجرتی ایران-۱۳۹۹ منتشر گردید. دور دوم این پیمایش‌ها در میان چهار گروه دانشجویان و فارغ‌التحصیلان، فعالین استارت‌آپ‌ها، اساتید، پژوهشگران و محققان، و پزشکان و پرستاران در اسفند ۱۳۹۹ و بهار ۱۴۰۰ انجام شده است. نتایج کلی دور دوم پیمایش‌ها در ویژه‌نامه نوروزی "مهاجرت‌نامه" توسط رصدخانه مهاجرت ایران به صورت عمومی منتشر شده و در اختیار عموم و سیاست‌گذاران کشور قرار گرفته است. در سال ۱۴۰۱ این پیمایش‌ها به صورت مجدد بین گروه‌های دانشجویان و فارغ‌التحصیلان، فعالین کسب‌وکار و پزشکان و پرستاران انجام شد. همچنین برای اولین بار پیمایشی تحت عنوان بررسی انگیزه‌های مهاجرتی در میان دانشجویان خارجی در ایران و همچنین پیمایش سنجش میل و تصمیم به بازگشت در میان ایرانیان خارج از کشور توسط رصدخانه مهاجرت ایران انجام شد. این پرسشنامه‌ها با هدف سنجش "میل به مهاجرت" و "تصمیم به مهاجرت" و "میل به بازگشت" در میان اقشار مختلف و بررسی آثار عوامل مختلف سیاسی، فرهنگی و اجتماعی بر میل و تصمیم به مهاجرت از کشور و همچنین میل به بازگشت به کشور طراحی و انجام شده است.

در جدول زیر خلاصه‌ای از وضعیت پیمایش‌های انجام شده توسط رصدخانه مهاجرت ایران در میان گروه‌های مختلف اجتماعی ارائه شده است:

جدول ۱۱۶- اطلاعات کلی و ویژگی پیمایش‌های انجام شده توسط رصدخانه مهاجرت ایران

بخش	گروه اجتماعی	تعداد پاسخ دهندگان	بازه زمانی اجرا
دانشجویان	دانشجویان و فارغ‌التحصیلان ایرانی	۱,۳۴۵	خرداد ۱۴۰۱
فعالین کسب و کار	دانشجویان خارجی در ایران	۲۰۰	تیر ۱۴۰۱
	کارآفرینان و مدیران ارشد	۴۲۵	اردیبهشت ۱۴۰۱
	مدیران میانی	۲,۰۳۰	اردیبهشت ۱۴۰۱
بهداشت، درمان و سلامت	کارکنان	۳,۷۱۷	اردیبهشت ۱۴۰۱
	پزشکان و پرستاران	۳۸۳	خرداد ۱۴۰۱
بین‌الملل	ایرانیان خارج از کشور	۵۶۵	خرداد ۱۴۰۱
مجموع		۸,۶۶۵	

(رصدخانه مهاجرت ایران، تابستان ۱۴۰۱)

۱. برای اطلاع بیشتر به بخش ملاحظات آماری رجوع نمایید.

مقایسه شاخص‌های کلیدی مهاجرت در میان اقشار مختلف اجتماعی

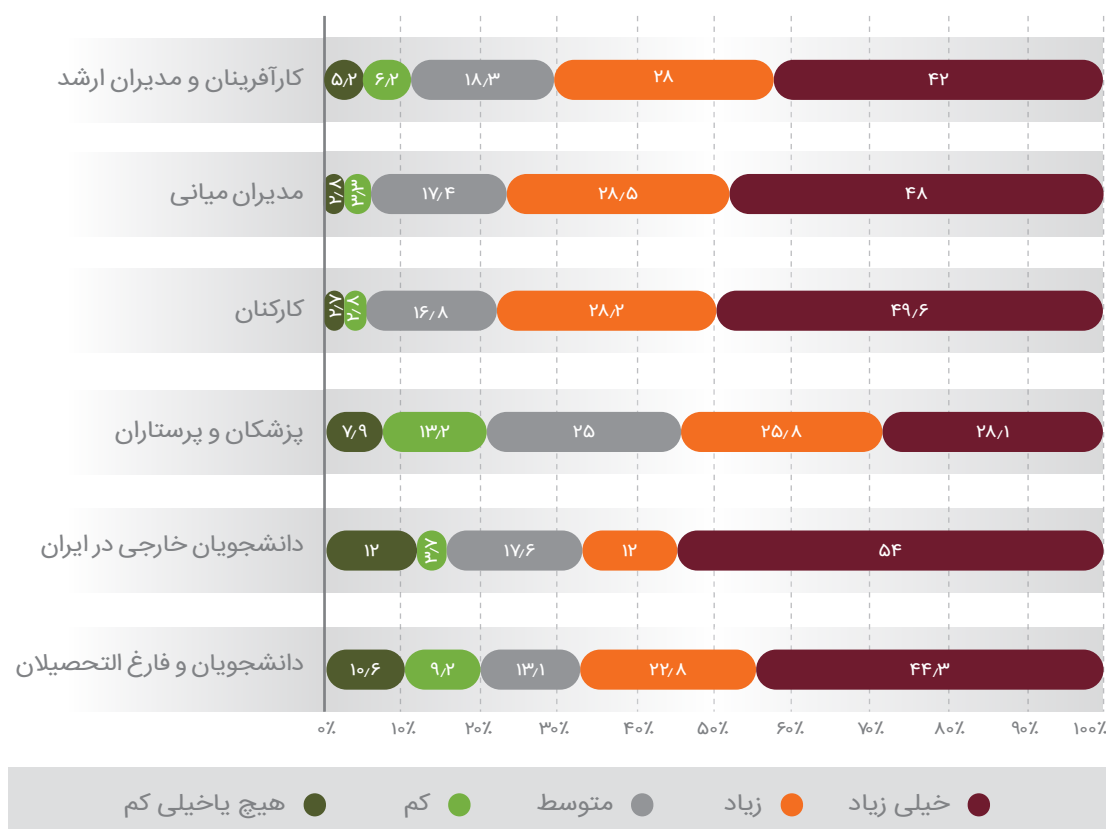
وضعیت تصمیم به مهاجرت نیز مبین حالت و وضعیت افرادی است که تصمیم جدی به مهاجرت دارند و برای مهاجرت از کشور برنامه‌ریزی و اقدام عملی کرده‌اند. این شاخص نیز همانند شاخص میل به مهاجرت ممکن است به مهاجرت واقعی منجر نشود.

در پیمایش‌های انجام‌شده توسط رصدخانه مهاجرت ایران در میان گروه‌های مختلف اجتماعی، وضعیت «تصمیم به مهاجرت» از طریق پرسش مستقیم از افراد در مورد تصمیم آن‌ها در مورد مهاجرت سنجیده شده است.

بر اساس تعریف موسسه گالوپ^۱ «میل به مهاجرت» میزان علاقه و میل افراد به مهاجرت دائمی را در صورت مهیا بودن شرایط می‌سنجد. لازم به ذکر است که این شاخص تنها «میل» را اندازه‌گیری می‌کند و با مفهوم «تصمیم به مهاجرت»^۲ و یا «اقدام به مهاجرت و یا ترک کشور» تفاوت و اختلاف اساسی دارد.

در پیمایش‌های انجام‌شده توسط رصدخانه مهاجرت ایران در میان گروه‌های مختلف اجتماعی، وضعیت «میل به مهاجرت»، از پاسخ به سوال طیفی «هم‌اکنون چه میزان تمایل به مهاجرت از ایران دارید؟» به‌دست‌آمده است.

نمودار ۲۶۸- مقایسه میل به مهاجرت در میان اقشار اجتماعی مختلف در سال ۱۴۰۱

(رصدخانه مهاجرت ایران، تابستان ۱۴۰۱)

1. Esipova, N., Ray, J., & Srinivasan, R. (2011). The world's potential migrants: Who they are, where they want to go, and why it matters. Gallup White Paper.
2. Desire to Migrate
3. Decision to Migrate

- در همه گروه‌های مورد مطالعه به غیر از گروه پزشکان و پرستاران، تمایل به مهاجرت (به صورت زیاد و خیلی زیاد) بیش از ۶۰ درصد بوده است.
- تمایل به مهاجرت (به صورت زیاد و خیلی زیاد) در میان گروه «کارکنان»، «مدیران میانی» و همچنین «کارآفرینان و مدیران ارشد» از سایر گروه‌ها بالاتر است و در تراز ۷۰ درصد

- است. این میل برای گروه‌های «دانشجویان و فارغ‌التحصیلان» و «دانشجویان خارجی در ایران» ۶۶ درصد است.
- در حدود ۶ تا ۲۰ درصد افراد در همه گروه‌ها تمایل به مهاجرت کم یا خیلی کم دارند.
  - در حدود ۲۸ تا ۵۰ درصد افراد در همه گروه‌ها تمایل خیلی زیادی به مهاجرت دارند.

نمودار ۲۶۹- مقایسه میل به مهاجرت در میان دو گروه دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی و پزشکان و پرستاران در سال ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱

(رصدخانه مهاجرت ایران، تابستان ۱۴۰۱)

- مقایسه میل به مهاجرت (به صورت زیاد و خیلی زیاد) در میان دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاه در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که این شاخص نسبت به سال گذشته تغییر چندانی نکرده و از ۶۶ درصد در سال ۱۴۰۰ به ۶۷ درصد در سال ۱۴۰۱ افزایش یافته است. همچنین تراز شاخص میل به مهاجرت به صورت (کم و خیلی کم) در میان این گروه از حدود ۱۴ درصد در

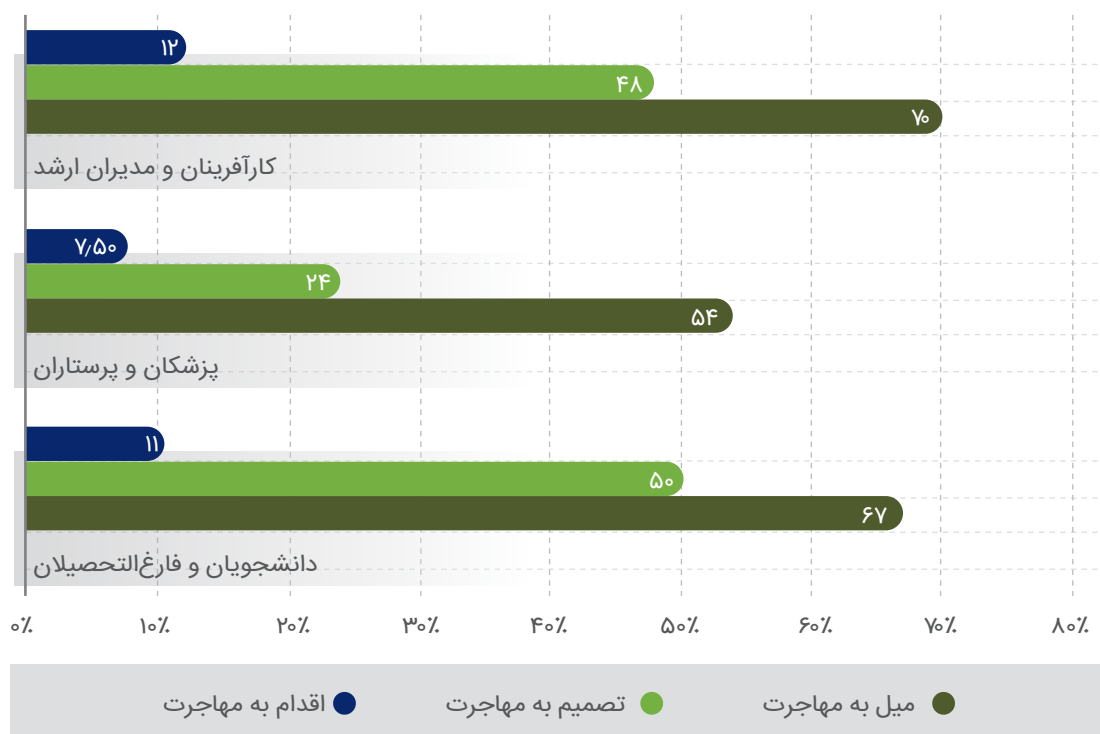
- سال ۱۴۰۰ به حدود ۲۰ درصد در سال ۱۴۰۱ رسیده است.
- در میان گروه پزشکان و پرستاران نیز میل به مهاجرت (به صورت زیاد و خیلی زیاد) از حدود ۷۱ درصد در سال ۱۴۰۰ به ۵۳ درصد در سال ۱۴۰۱ رسیده است. همچنین میل به مهاجرت (به صورت کم و خیلی کم) در میان این گروه از حدود ۱۴ درصد در سال ۱۴۰۰ به حدود ۲۱ درصد در سال ۱۴۰۱ افزایش یافته است.

مقایسه میل، تصمیم و اقدام به مهاجرت در میان اقشار مختلف اجتماعی

در همه گروه‌های اجتماعی وضعیت میل به مهاجرت (زیاد و خیلی زیاد) در تراز بیش از ۵۰ درصد قرار دارد. کمترین میزان شاخص میل به مهاجرت با ۵۴ درصد مربوط به گروه پزشکان و پرستاران و بیشترین آن با ۷۸ درصد مربوط به کارکنان بخش فعالین کسب‌وکار است. دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی نیز با ۶۷ درصد در جایگاه‌های بعدی قرار گرفته است. در میان گروه‌های اجتماعی مختلف دانشجویان و

فارغ‌التحصیلان دانشگاهی بیشترین تصمیم و اقدام به مهاجرت از کشور دارند. کارآفرینان و مدیران ارشد با اختلاف اندک در رتبه دوم و پزشکان و پرستاران نیز کمترین تصمیم و برنامه مهاجرت را در میان گروه‌های اجتماعی مختلف داشته‌اند. لازم به ذکر است درصد شاخص تصمیم و اقدام به مهاجرت از تقسیم تعداد پاسخ دهندگان در هر پیمایش به جمعیت کل جامعه پیمایش به دست آمده است.

نمودار ۲۷۰- مقایسه میل، تصمیم و اقدام به مهاجرت در میان اقشار اجتماعی مختلف در سال ۱۴۰۱

(رصدخانه مهاجرت ایران، تابستان ۱۴۰۱)

پنج عامل اصلی میل به مهاجرت در میان اقشار مختلف اجتماعی

در جدول زیر عوامل اصلی (۵ عامل با بیشترین فراوانی) مؤثر بر تمایل افراد به مهاجرت در گروه‌های مختلف مورد بررسی نشان داده شده است.

- شیوه حکمرانی و مملکت‌داری از جمله عوامل مهم اثرگذار بر روی تمایل به مهاجرت در میان همه گروه‌های مورد مطالعه بوده است.
- بی‌ثباتی اقتصادی و وجود فساد نهادینه شده در کشور

از جمله عوامل اثرگذار بر میل به مهاجرت در میان دو گروه «دانشجویان و فارغ‌التحصیلان» و «پزشکان و پرستاران» بوده است.

- در میان «فعالین کسب و کار» دو عامل شرایط تحریم ایران و نوسان قیمت ارز، تورم و شرایط اقتصادی از جمله عوامل مهم تاثیر گذار بر میل به مهاجرت بوده که در تمام سطوح سازمانی به چشم خورده است.

جدول ۱۱۷- پنج عامل اصلی میل به مهاجرت در میان گروه‌های مختلف اجتماعی در ایران

رتبه	دانشجویان و فارغ‌التحصیلان	پزشکان و پرستاران	کارآفرینان و مدیران ارشد	مدیران میانی	کارکنان
۱	بی‌ثباتی اقتصادی کشور	بی‌ثباتی اقتصادی و اجتماعی در کشور	نظم و قانون‌مداری جامعه	نوسان قیمت ارز، تورم و شرایط اقتصادی	نوسان قیمت ارز، تورم و شرایط اقتصادی
۲	نامیدی نسبت به آینده	وجود فساد نهادینه شده در کشور	دغدغه آینده فرزندان	شرایط تحریم ایران	شرایط تحریم ایران
۳	شیوه حکمرانی و مملکت‌داری	شیوه حکمرانی و مملکت‌داری	شیوه حکمرانی و رویکردهای سیاسی	نظم و قانون‌مداری جامعه	نظم و قانون‌مداری جامعه
۴	وجود فساد نهادینه شده در کشور	کیفیت زندگی بهتر در خارج از کشور	شرایط تحریم ایران	دغدغه آینده فرزندان	سطح حقوق و دستمزد و تناسب آن با هزینه‌ها
۵	دستیابی به رفاه و امنیت بیشتر	وجود تبیض‌های حرفه‌ای و اجتماعی در ایران	نوسان قیمت ارز، تورم و شرایط اقتصادی	شیوه حکمرانی و رویکردهای سیاسی	شیوه حکمرانی و رویکردهای سیاسی

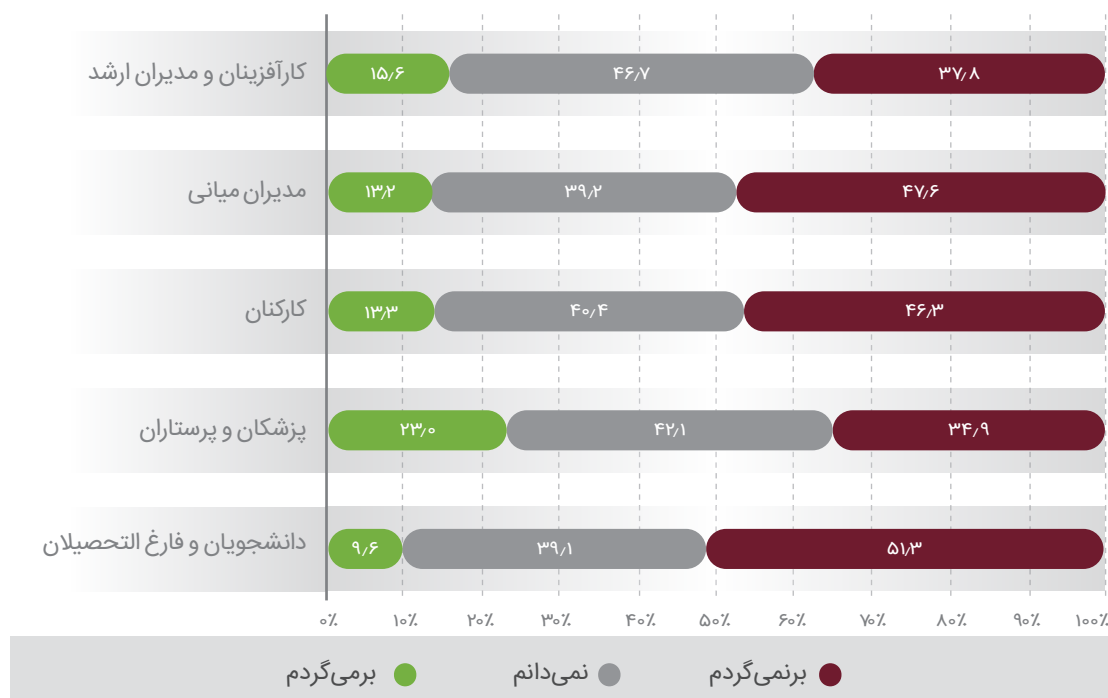

وضعیت شاخص میل به بازگشت در میان اقشار مختلف اجتماعی

شاخص میل به بازگشت، میل به بازگشت را در میان مهاجرانی می‌سنجد که مایل هستند در صورت وجود فرصت، به کشور مبدأ خود بازگردند. علیرغم اینکه میل به بازگشت مفهومی ارزشمند است، اما درعین حال چالش‌برانگیز است. چراکه در مورد مهاجرت بازگشتی تقریباً یک قاعده‌ی کلی وجود دارد و آن‌هم این است که اغلب مهاجران در ابتدا قصد مهاجرت دائمی ندارند و خواهان بازگشت هستند، اما اکثر آن‌ها پس از مهاجرت در مقصد مهاجرتی خود باقی می‌مانند! میل قطعی برای بازگشت به کشور در همه گروه‌های اجتماعی در تراز ۱۰ تا ۲۳ درصد قرار دارد. همچنین میل برای عدم بازگشت به کشور در همه گروه‌های اجتماعی

در تراز ۳۵ تا ۵۱ درصد قرار دارد. گروه پزشکان و پرستاران با ۲۳ درصد بیشترین میل قطعی برای بازگشت به کشور را دارند. همچنین کمترین میزان میل قطعی به بازگشت با حدود ۱۰ درصد مربوط به گروه دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی است. در مورد میل برای عدم بازگشت به کشور گروه دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی با ۵۱ درصد بیشترین میل را برای عدم بازگشت به کشور و گروه پزشکان و پرستاران با ۳۵ درصد کمترین میل را برای عدم بازگشت به کشور دارند.

نمودار ۲۷۱- وضعیت میل به بازگشت (احتمالی) در میان اقشار اجتماعی مختلف در ایران در سال ۱۴۰۱

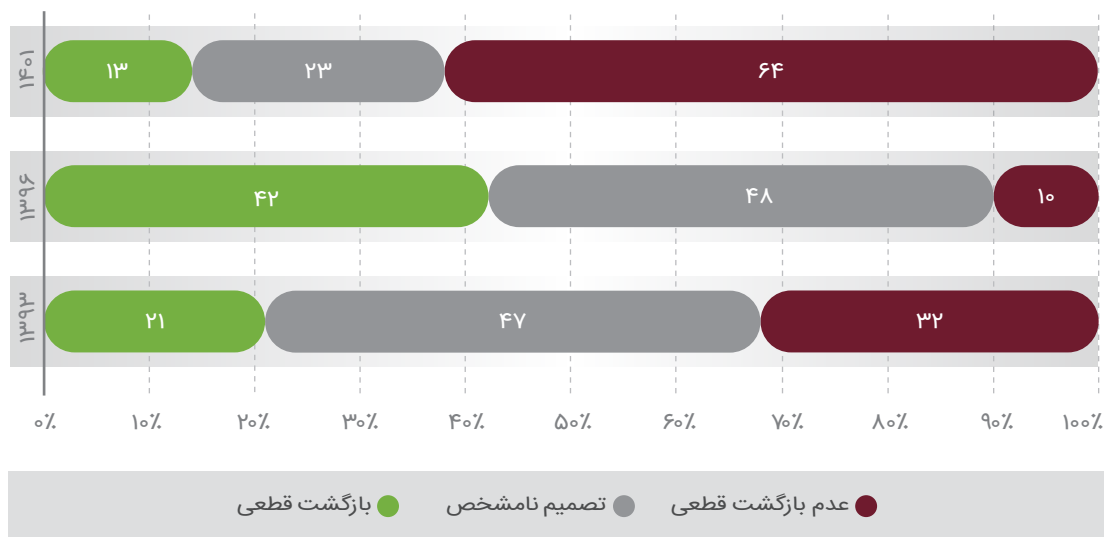
(رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

وضعیت شاخص میل به بازگشت در میان ایرانیان خارج از کشور

میل به بازگشت (۷ درصد) بیشتر است. لازم به ذکر است که تجمیع آمار این پیمایش‌ها به دلیل تفاوت آن‌ها در شیوه نمونه‌گیری، توزیع پرسشنامه و... ممکن نیست و هر یک از پیمایش‌های فوق باید به تنهایی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرند، اما با علم به خلأهای موجود، برای ایجاد تصویر جامعی از وضعیت تصمیم به بازگشت در میان مهاجران ایرانی، تحلیل آن‌ها در کنار یکدیگر انجام شده است؛ لذا باید در نظر داشت که تحلیل پیش رو قابلیت تعمیم به کل جامعه دایاسپورا را ندارد.

شاخص تصمیم به بازگشت در سال ۱۳۹۶ در مقایسه با سال ۱۳۹۳ تحت تأثیر دو عامل پیاده‌سازی و اجرای طرح بازگشت دانشمندان و متخصصان ایرانی غیر مقیم به عنوان اولین طرح کشور در این راستا و تغییر فضای سیاسی داخل کشور به علت امضای توافق‌نامه هسته‌ای و رفع تحریم‌ها تقریباً دو برابر شده است. با این وجود، در سال ۱۴۰۱ مجدداً نرخ تصمیم به بازگشت کاهش یافته و به سطح ۱۳ درصد رسیده است که با توجه به وضعیت اقتصادی و سیاسی فعلی کشور دور از انتظار نیست. البته در تمام سال‌های مورد بررسی، شاخص تصمیم به بازگشت ایرانیان از میانگین جهانی

نمودار ۲۷۲- تصمیم به بازگشت در میان مهاجران ایرانی خارج از کشور (۱۳۹۳، ۱۳۹۶ و ۱۴۰۱)

(آلیاسین و همکاران، ۱۳۹۳)؛ (صلواتی، ۱۳۹۶)؛ (رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

جدول ۱۱۸- پیشران‌های اصلی مهاجرت بازگشتی به ایران

رتبه	سال ۱۳۹۳ (پیشا برجام)		سال ۱۳۹۶ (برجام)	
	عوامل پیشران	درصد اهمیت	عوامل پیشران	درصد اهمیت
۱	در کنار خانواده و فامیل بودن	۷۳٪	در کنار خانواده و فامیل بودن	۷۴٪
۲	ارتباط با دوستان و هم دوره‌ای‌ها	۵۰٪	احساس وظیفه به کشور و انتقال دانش و تجربه خود	۶۰٪
۳	احساس مفید بودن در ایران	۴۸٪	احساس غربت و دوری از وطن	۵۸٪
۴	احساس غربت و دوری از وطن	۴۱٪	احساس تعلق و پیوستگی با جامعه	۵۱٪
۵	احساس وظیفه به کشور و انتقال دانش و تجربه خود	۳۶٪	تغییر فضای سیاسی داخل کشور ایران	۴۷٪

رتبه	سال ۱۴۰۰ (کرونا)		سال ۱۴۰۱ (پسا کرونا)	
	عوامل پیشران	درصد اهمیت	عوامل پیشران	درصد اهمیت
۱	در کنار خانواده و فامیل بودن	۶۱٪	بودن در کنار خانواده و دوستان	۸۰٪
۲	احساس مفید بودن در ایران	۴۶٪	احساس غربت و دوری از وطن	۵۸٪
۳	عدم احساس رضایت کافی در کشور مقصد	۳۱٪	احساس مفید بودن در ایران	۵۶٪
۴	مسائل فرهنگی و اجتماعی	۲۳٪	ناهماهنگی با فرهنگ و سبک زندگی در خارج از کشور	۳۹٪
۵	شرایط مناسب در کشور مادری	۲۳٪	احساس تبعیض در خارج از کشور	۳۰٪

(آل یاسین و همکاران، ۱۳۹۳)؛ (صلواتی، ۱۳۹۶)؛ (رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

سال‌ها بودن در کنار خانواده، مهم‌ترین پیشران برای بازگشت به ایران بوده است و به طور میانگین برای بالغ بر ۷۰ درصد از پاسخ دهندگان انگیزه‌ای برای بازگشت ایجاد کرده است.

در سال‌های مختلف عوامل مختلف شخصی، خانوادگی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بر میل و تصمیم به مهاجرت بازگشتی ایرانیان اثرگذار بودند، اما همانطور که مشخص است در تمام این

جدول ۱۱۹- پیشران‌های اصلی عدم تمایل برای بازگشت به ایران در سال ۱۴۰۱

رتبه	عوامل	ضریب اهمیت
۱	بی‌ثباتی اقتصادی ایران	۸۴٪
۲	شیوه حکمرانی و مملکت‌داری در ایران	۸۳٪
۳	وضعیت آزادی‌های فردی و اجتماعی در خارج از کشور	۷۲٪
۴	احساس امنیت در خارج از کشور	۷۱٪
۵	وضعیت آزادی‌های فردی و اجتماعی در ایران	۷۰٪

(رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

بخش اگرچه به طور مستقیم با موضوع مهاجرت ارتباطی ندارد، اما به دلیل اینکه بازتاب دهنده ادراک و تصورات ایرانیان هستند و می‌توانند بر میل و تصمیم به مهاجرت افراد اثرگذار باشند، از اهمیت خاصی برخوردار هستند. لازم به ذکر است که « چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی » یک نشان‌گر ترکیبی از عوامل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است که به طور کلی نشان‌دهنده میزان رضایت افراد از زندگی در ایران و نظام حکمرانی کشور است. در زیر اهم محورهایی که تشکیل دهنده شاخص چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی هستند، نشان داده شده است:

- فراهم بودن شرایط ایفای نقش در فرآیند توسعه و پیشرفت ایران
- مفید و مؤثر بودن در ایران یا خارج
- احساس تعلق ایرانیان نسبت به تابعیت خود
- تصور نسبت به آینده کشور
- هم‌راستایی نظام حکمرانی با خواست مردم
- میزان زیست‌پذیری کشور

با توجه به پایین بودن سطح تمایل و تصمیم به بازگشت، بررسی دلایل عدم تمایل به بازگشت از اهمیت دوچندانی برخوردار است. به این ترتیب، شواهد پیمایش سال ۱۴۰۱ حاکی از آن است که عدم تمایل برای بازگشت به ایران بیشتر ناشی از مسائل و مشکلات موجود در کشور است. به عبارت دیگر، مسائل و مشکلات موجود در کشور ایران از جمله بی‌ثباتی اقتصادی، وضعیت حکمرانی و مملکت‌داری و... مهم‌ترین عواملی هستند که بر تمایل افراد برای بازگشت به کشور تأثیر منفی می‌گذارند.

نکات تکمیلی پیمایش در میان اقشار مختلف اجتماعی

رصدخانه مهاجرت ایران تلاش نموده است تا با طرح سؤالاتی در چندین محور مختلف وضعیت « چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی » کشور ایران را در میان گروه‌های مختلف اجتماعی تبیین نماید. سوالات مربوط به این

«چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی»

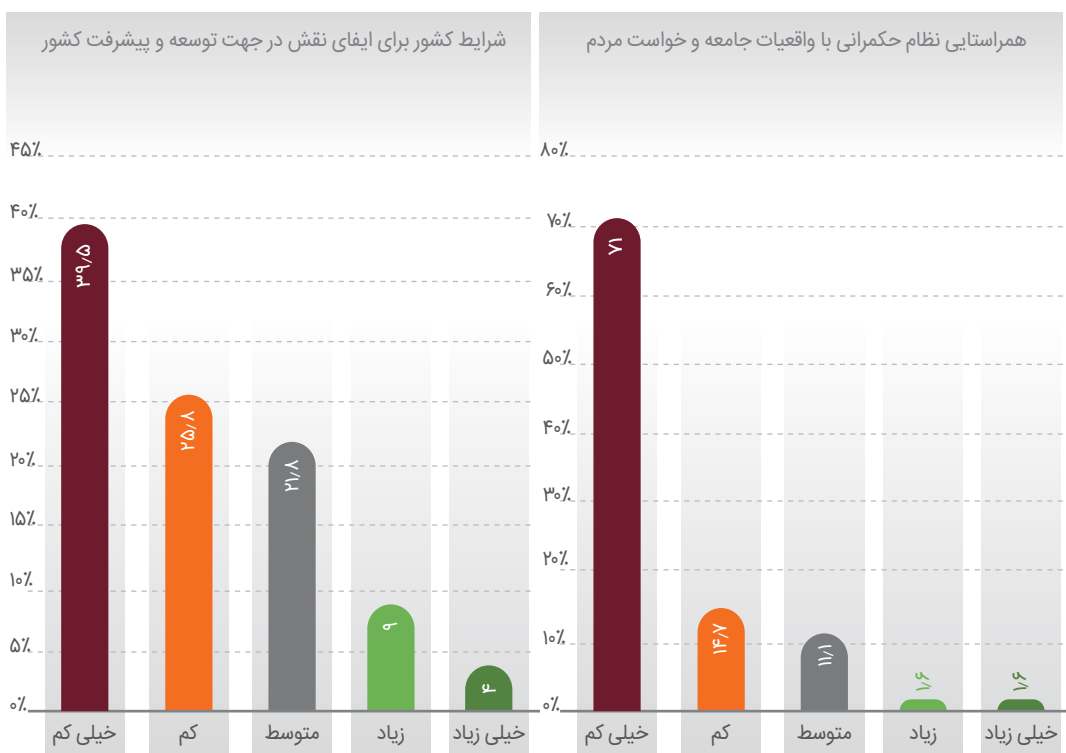
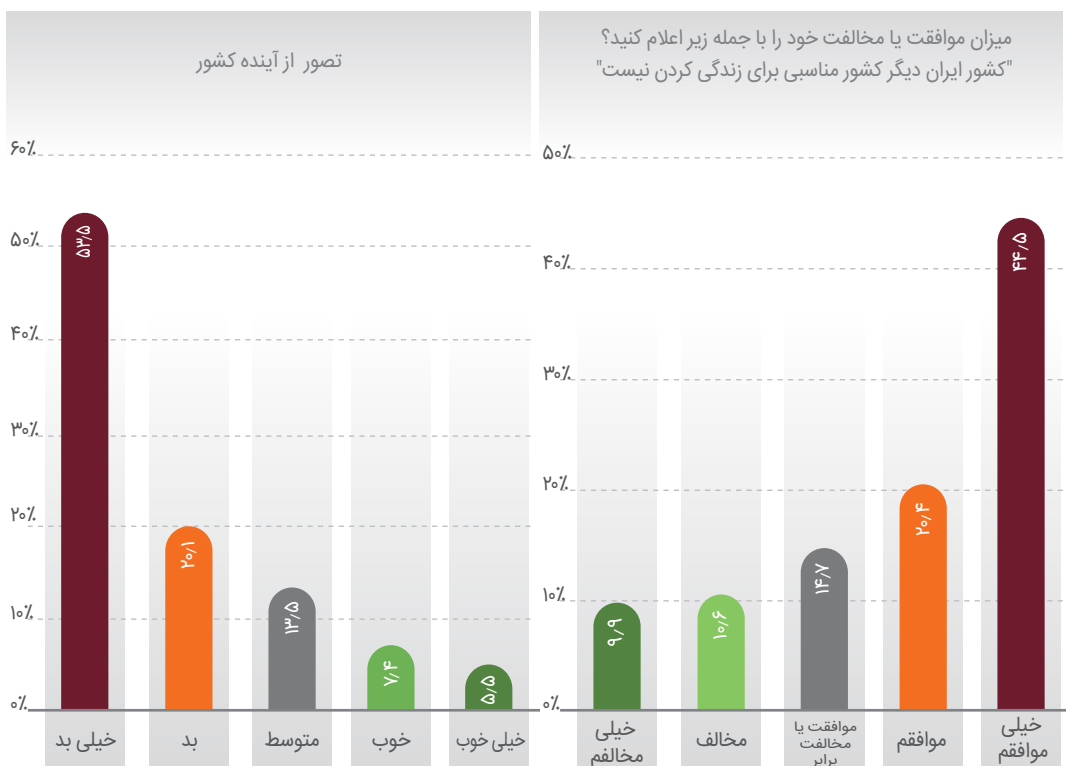
از منظر دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی

- در مجموع ۱۳ درصد آینده‌کشور را مثبت (مجموع دو گزینه خوب، و خیلی خوب) ارزیابی نموده و ۷۴ درصد آینده‌کشور را منفی (مجموع دو گزینه بد و خیلی بد) ارزیابی نموده‌اند. حدود ۱۳ درصد از پاسخ‌دهندگان نیز در مورد آینده کشور تصویری میانه داشته‌اند.
- حدود ۶۵ درصد از پاسخ‌دهندگان موافق گزاره‌ی «کشور ایران دیگر کشور مناسبی برای زندگی کردن نیست»، هستند (مجموع دو گزینه‌ی موافقم و خیلی موافقم). این در حالی است که تنها حدود ۲۰ درصد از پاسخ‌دهندگان مخالف این گزاره هستند. حدود ۱۵ درصد از افراد نیز به میزان یکسانی با این گزاره موافق یا مخالف هستند.
- بر اساس نتایج به‌دست آمده حدود ۸۶ درصد از دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی میزان همراستایی نظام حکمرانی کشور با واقعیات موجود جامعه و خواست مردم را کم و خیلی کم ارزیابی نموده‌اند. این در حالی است که تنها حدود ۳ درصد از پاسخ‌دهندگان خواست نظام حکمرانی را با واقعیات موجود جامعه و خواست مردم همراستا و منطبق دانسته‌اند. ۱۱ درصد افراد نیز به یک میزان با این گزاره موافق و یا مخالف بوده‌اند.
- ۳۰ درصد افراد از داشتن تابعیت ایرانی احساس مثبت و ۴۳ درصد از داشتن تابعیت ایرانی احساس منفی دارند.

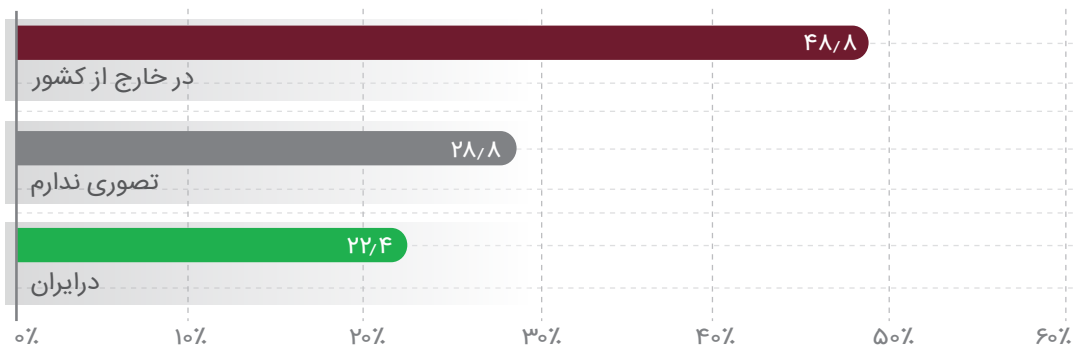
- ۲۷ درصد نیز به میزان یکسانی نسبت به داشتن تابعیت ایرانی احساس مثبت یا منفی دارند.
- به طور کلی ۶۵ درصد افراد شرایط کلی کشور را برای ایفای نقش خود در جهت توسعه و پیشرفت کشور مساعد نمی‌دانند (مجموع دو گزینه کم و خیلی کم) و تنها ۱۳ درصد از مشارکت‌کنندگان شرایط را مساعد ارزیابی کرده‌اند (زیاد و بسیار زیاد). تقریباً ۲۲ درصد از پاسخ‌دهندگان نیز به یک اندازه شرایط کشور را برای ایفای نقش در جهت توسعه و پیشرفت کشور مساعد یا نامساعد ارزیابی نموده‌اند.
- حدود ۲۲ درصد افراد عقیده دارند که در ایران می‌تواند زندگی شادتری داشته باشند. ۴۹ درصد افراد نیز معتقدند که در خارج از کشور می‌تواند زندگی شادتری داشته باشند و تقریباً ۲۹ درصد افراد نسبت به این موضوع تصویری نداشته‌اند.
- حدوداً ۲۵ درصد افراد معتقدند که در داخل کشور می‌تواند حضور موثرتری داشته باشند. همچنین ۴۳ درصد افراد احساس می‌کنند که در خارج از کشور بیشتر موثر هستند. همچنین حدود ۱۴ درصد افراد بین میزان اثرگذاری در داخل و خارج از کشور تفاوتی قائل نبوده‌اند و ۱۸ درصد از پاسخ‌دهندگان نیز نسبت به این موضوع اطلاع یا تصویری نداشته‌اند.

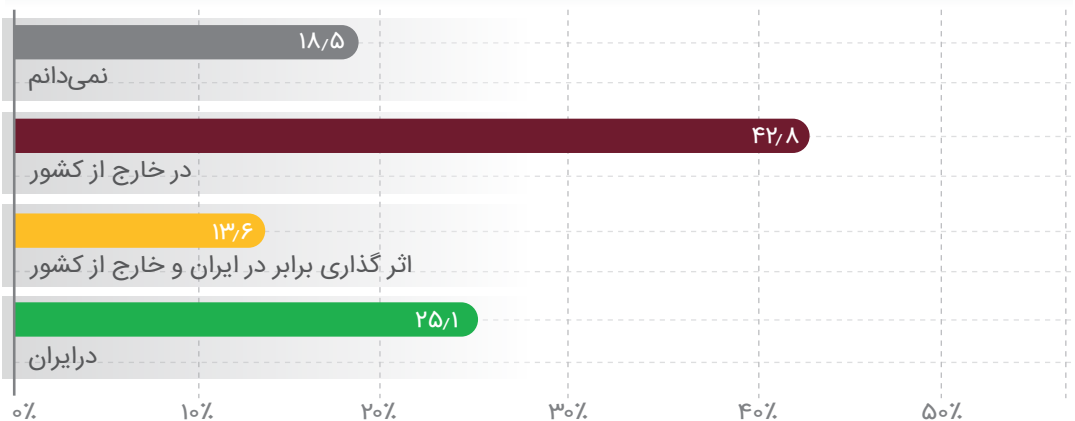
نمودار ۲۷۳- چشم‌انداز و جاذبه‌ی سرزمینی از منظر دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی

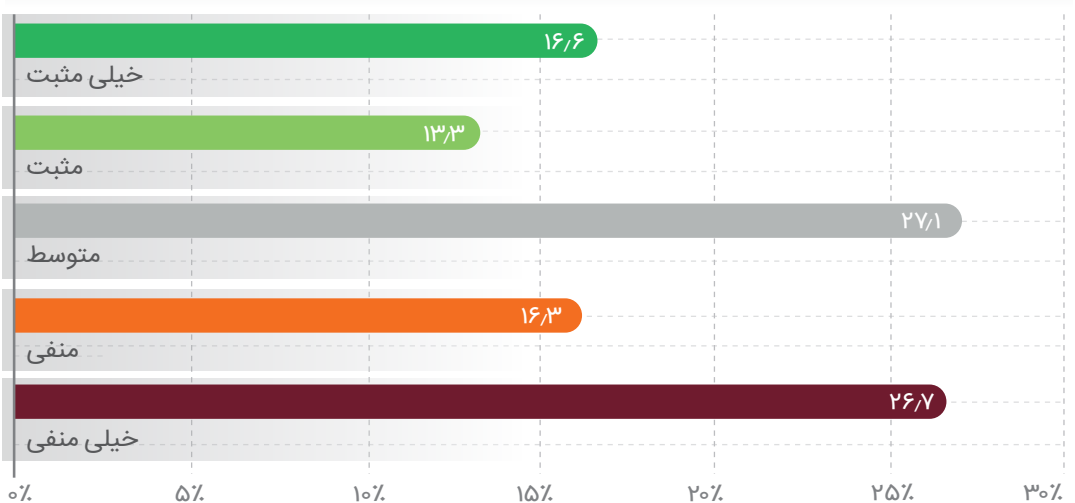
امکان شاد زیستن در ایران و در خارج از کشور

اثرگذاری در ایران و خارج از کشور

احساس در مورد داشتن تابعیت ایرانی

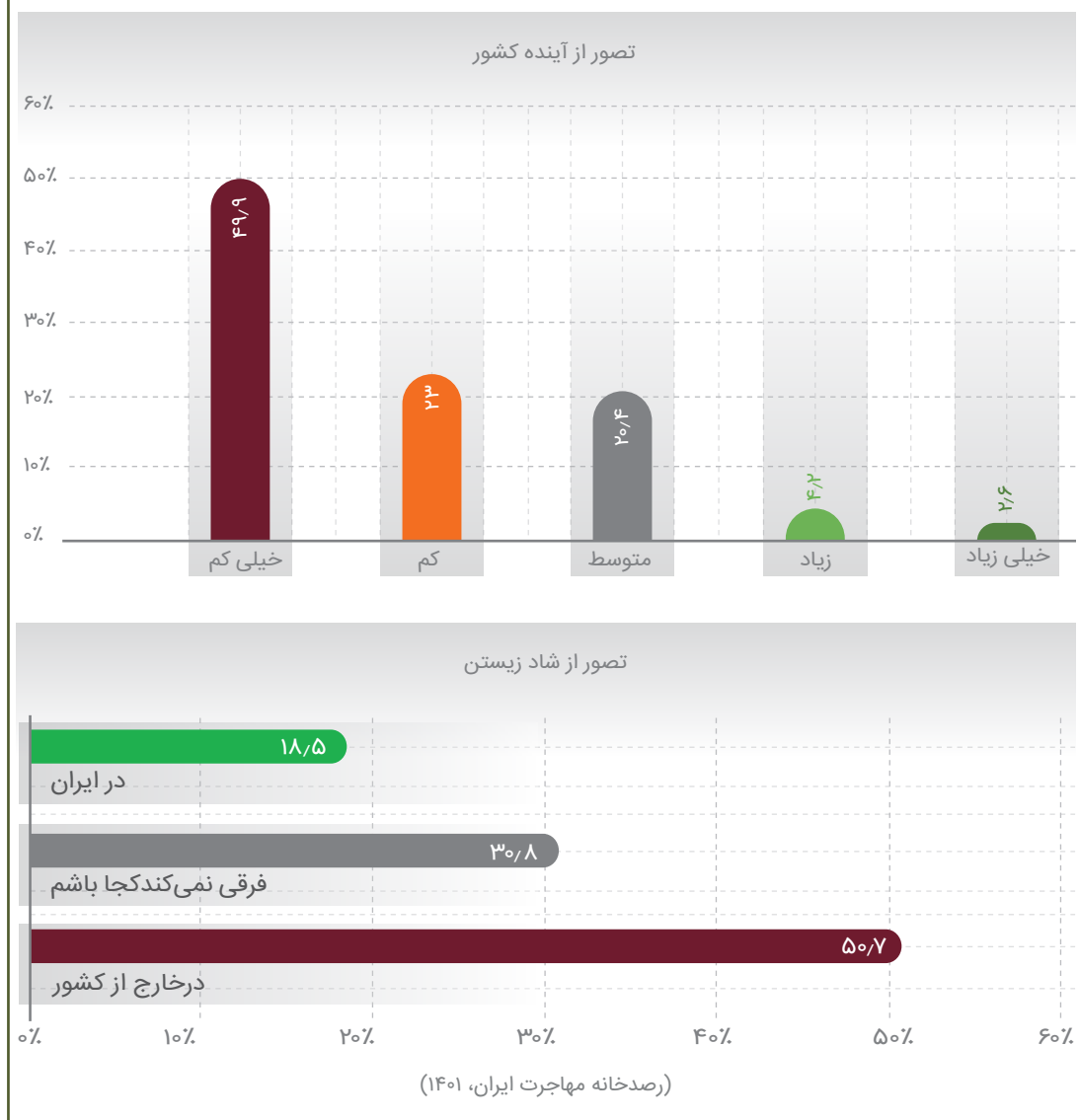

(رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

«چشم انداز و جاذبه‌ی سرزمینی» از منظر کارکنان بخش سلامت

نمودار ۲۷۴- تصور از آینده و شاد زیستن در میان کارکنان بخش سلامت

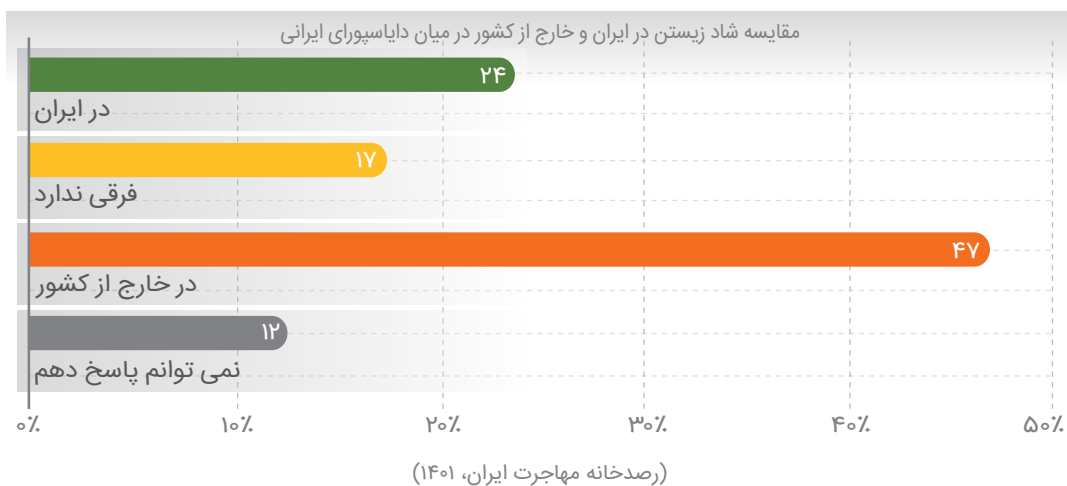
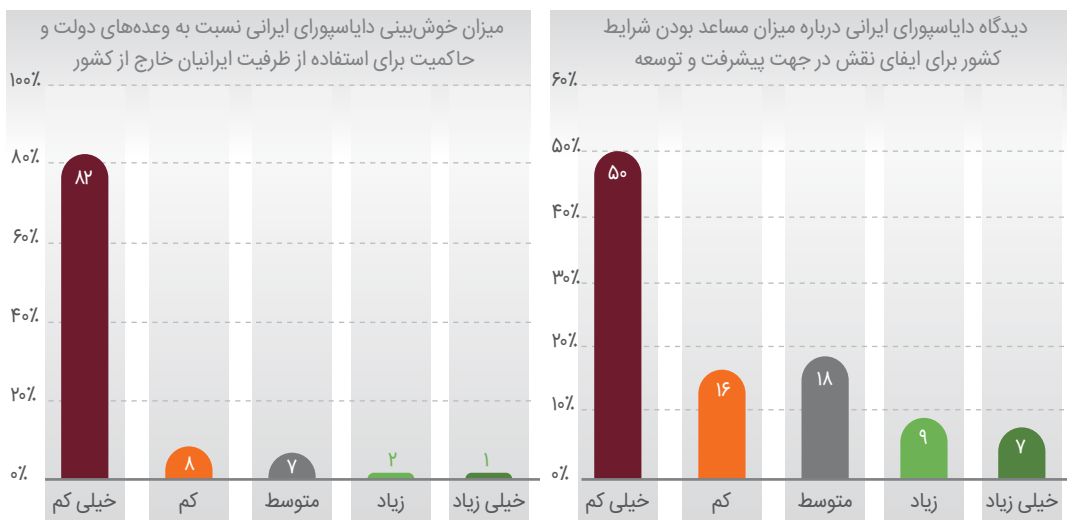
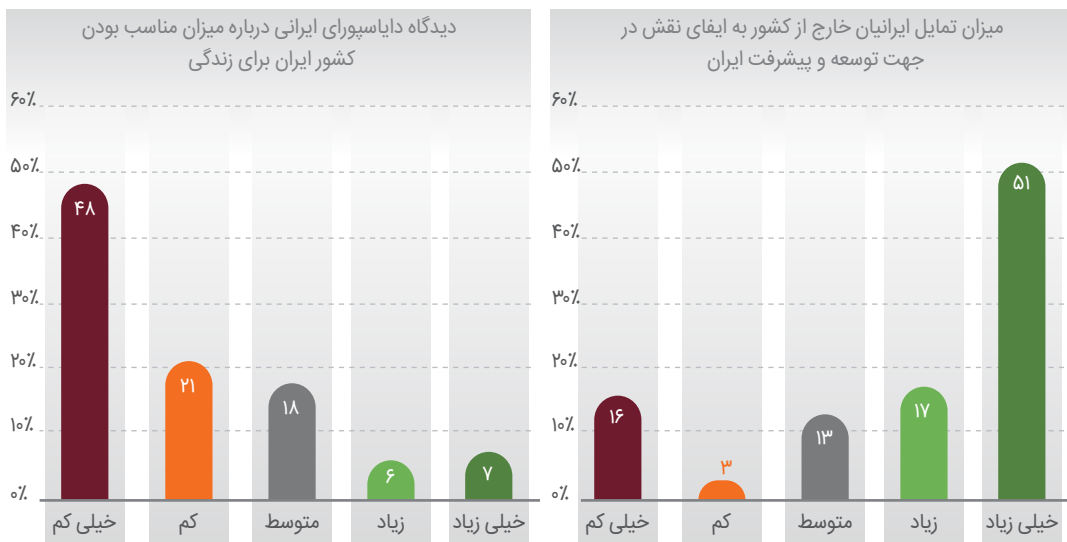

همچنین حدود ۵۱ درصد افراد شاد زیستن را در خارج از کشور متصور بوده، ۱۸ درصد افراد شاد زیستن را در ایران و حدود ۳۱ درصد افراد نیز اظهار داشته‌اند که در هر کجا باشند، شاد هستند.

بر اساس نتایج به دست آمده حدود ۷۳ درصد افراد، تصور "بد و خیلی بدی" از آینده کشور دارند. حدود ۷ درصد افراد نسبت به آینده کشور تصور "خوب و خیلی خوبی" دارند و ۲۰ درصد افراد نیز به یک اندازه نسبت به آینده کشور تصور خوب یا بد دارند.

«چشم انداز و جاذبه سرزمینی» از منظر ایرانیان خارج از کشور

نمودار ۲۷۵- چشم انداز و جاذبه‌ی سرزمینی در میان ایرانیان خارج از کشور

بررسی شاخص‌های جاذبه سرزمینی در میان دایاسپورای ایرانی نشان می‌دهد که حدود ۴۷ درصد از ایرانیان در خارج از کشور شادتر هستند در حالی که حدود ۲۴ درصد در ایران شادتر بوده‌اند.

نزدیک به ۷۰ درصد ایرانیان خارج از کشور، احساس می‌کنند ایران کشور مناسبی برای زندگی کردن نیست، در حالی که حدود ۱۳ درصد از آنان معتقد هستند ایران کشور مناسبی برای زندگی کردن است.

حدود ۹۰ درصد از ایرانیان خارج از کشور، نسبت به وعده‌های دولت و حاکمیت ایران برای استفاده از ظرفیت ایرانیان خارج از کشور خوش‌بین نیستند و تنها اقلیتی در حدود ۳ درصد از آنان خوش‌بینی زیادی نسبت به وعده‌های دولت و حاکمیت دارند.

سهم قابل توجهی از دایاسپورای ایرانی خواهان

مشارکت در توسعه و پیشرفت کشور است. همانگونه که مشهود است، حدود ۷۰ درصد از ایرانیان خارج از کشور تمایل زیاد یا خیلی زیادی برای ایفای نقش در جهت توسعه و پیشرفت ایران دارند. در حالی که سهمی در حدود ۲۰ درصد، تمایل کم یا خیلی کمی برای کمک به توسعه و پیشرفت کشور دارند.

علیرغم تمایل نسبتاً بالایی که برای توسعه و پیشرفت ایران وجود دارد، حدود ۶۶ درصد از ایرانیان خارج از کشور احساس می‌کنند شرایط کلی کشور برای ایفای نقش در جهت توسعه و پیشرفت ایران مناسب نیست. تنها ۱۶ درصد از دایاسپورای ایرانی احساس می‌کنند شرایط کلی کشور برای ایفای نقش در جهت پیشرفت و توسعه مناسب است.

تمایلات و انگیزه‌های مهاجرتی دانشجویان خارجی ساکن ایران

طبق آمار رسمی کشور در سال تحصیلی ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۱ حدود ۱۳۰ هزار و ۱۱۳ دانشجوی بین‌المللی از ملیت‌های مختلف در دانشگاه‌های ایران مشغول به تحصیل هستند. از این رو بررسی تمایلات و انگیزه‌های مهاجرتی دانشجویان خارجی و همچنین بررسی چالش‌های آن‌ها در ایران یکی از محورهای مهم و اساسی در زمینه برنامه‌ریزی در حوزه جذب و نگهداشت دانشجویان خارجی در کشور است. در همین راستا، رصدخانه مهاجرت ایران با طراحی و اجرای پیمایش "بررسی تمایلات و انگیزه‌های مهاجرتی دانشجویان خارجی در ایران" در بهار و تابستان ۱۴۰۱ تلاش نموده است تا به بررسی انگیزه‌های مهاجرتی دانشجویان خارجی به ایران و چالش‌های آن‌ها و همچنین بررسی امیال مهاجرتی آن‌ها در خصوص بازگشت به کشور خود، ماندن در ایران و یا مهاجرت مجدد بپردازد.

انگیزه‌های دانشجویان خارجی از تحصیل در ایران

برخی از دانشجویان بنا بر دلایل مشخص تصمیم می‌گیرند که در دانشگاه‌های خارج از کشور خود تحصیل کنند. عواملی مانند کیفیت بالای آموزشی، دسترسی به خدمات و امکانات بیشتر، رتبه دانشگاه

و تخصص استاد و غیره در انتخاب دانشگاه مقصد برای دانشجویان بین‌المللی می‌تواند تعیین کننده باشد. اما در برخی موارد، افراد در سن تحصیل در کشورهای درگیر بحران و جنگ گذشته از عوامل یاد شده اثرگذار بر انتخاب مقصد تحصیلی، عواملی همچون داشتن امنیت در کشور مقصد را به عنوان فاکتور مهم در نظر می‌گیرند. چرا که در کشور خود درگیری جنگ، بحران و ناامنی بوده و شرایط مناسبی برای تحصیل در دانشگاه را ندارند. یافته‌های پیمایش ما نیز بیانگر این است که دانشجویان افغانستانی و عراقی به دلیل فراهم نبودن فرصت تحصیل در کشور خود، دانشگاه‌های ایران را به عنوان مقصد تحصیلی خود انتخاب کرده‌اند. اگرچه عامل مجاورت و نزدیکی جغرافیایی نیز در انتخاب این مقصد تحصیلی تاثیر زیادی داشته است. در خصوص دانشجویان سایر کشورها نیز می‌توان گفت که کیفیت بالای آموزشی در برخی رشته‌های خاص همچون تحصیل در رشته زبان و ادبیات فارسی به عنوان مهم‌ترین دلیل تحصیل در دانشگاه‌های ایران بوده است. در کنار این عامل، علاقه به تحصیل در ایران نیز به طور مشابه از مهم‌ترین دلایل انتخاب دانشگاه‌های ایران به عنوان مقصد تحصیلی برای دانشجویان سایر کشورها بوده است.

جدول ۱۲۰- مهم‌ترین دلایل دانشجویان خارجی برای تحصیل در دانشگاه‌های ایران

درصد	دانشجویان سایر کشورها	درصد	دانشجویان افغانستانی و عراقی
۴۹	کیفیت بالای آموزشی در رشته‌های خاص	۵۶	فراهم نبودن فرصت تحصیل در کشور خود
۴۸	علاقه به تحصیل در ایران	۳۶	نزدیکی و مجاورت جغرافیایی
۴۷	سطح امنیت بالا	۳۲	عدم نیاز به داشتن مدرک زبان بین‌المللی
۳۶	هزینه‌های مناسب تحصیلی	۳۰	سطح امنیت بالا
۲۵	نزدیکی و مجاورت جغرافیایی با ایران	۲۸	سایر
۲۲	سایر	۲۰	دریافت بورسیه تحصیلی از دولت ایران
۲۰	تنوع رشته‌های دانشگاهی	۱۹	کیفیت بالای آموزشی در رشته‌های خاص
۱۶	عدم نیاز به داشتن مدرک زبان بین‌المللی	۱۸	وجود فرصت‌های تحصیلی برای زنان و دختران
۱۴	تعدد بالای مراکز آموزشی	۱۶	سهولت پذیرش در دانشگاه‌ها
۱۳	سهولت پذیرش در دانشگاه‌ها	۱۱	هزینه‌های مناسب تحصیلی

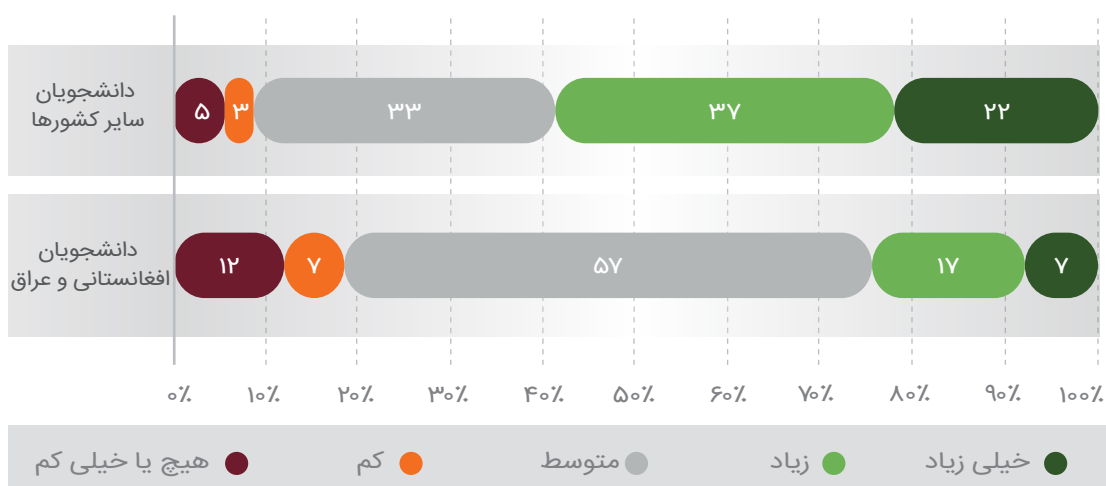
(رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

میزان رضایت‌مندی دانشجویان خارجی از تحصیل در ایران

از طیف متوسط به بالا بوده است و تنها ده درصد پاسخ‌ها مربوط به میزان رضایت کم یا خیلی کم بوده است. این درحالی است که میزان رضایت اغلب مشارکت‌کنندگان افغانستانی و عراقی در سطح متوسط بوده است.

بر اساس نتایج یافته‌ها، میزان رضایت دانشجویان خارجی سایر کشورها از تحصیل در دانشگاه‌های ایران، بیش از میزان رضایت دانشجویان افغانستانی و عراقی بوده است. به طوری‌که بیش از ۹۰ درصد پاسخ‌های ارائه شده توسط دانشجویان خارجی سایر کشورها

نمودار ۲۷۶- میزان رضایت دانشجویان خارجی از تحصیل در دانشگاه‌های ایران

(رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

مهم‌ترین چالش‌های تحصیلی دانشجویان خارجی در ایران

از آنجایی که اغلب دانشجویان افغانستانی و برخی از دانشجویان عراقی متولد کشور ایران هستند، نوع چالش‌های بوجود آمده برای آن‌ها در زمینه تحصیل در دانشگاه با نوع مسائل و چالش‌های دانشجویان سایر کشورها متفاوت می‌باشد. چرا که طبق یافته‌های پیمایش، مسائل مربوط به قوانین محدود کننده برای اتباع خارجی در ایران مانند قانون تبدیل وضعیت اقامتی به عنوان مهم‌ترین چالش برای اتباع افغانستانی و عراقی مطرح شده است. چرا که اغلب آن‌ها به عنوان پناهنده در ایران زندگی می‌کنند و دارای کارت آمایش هستند. طبق قوانین کشور ایران، آن دسته از پناهندگانی که قصد تحصیل در دانشگاه‌های ایران را داشته باشند، بایستی وضعیت خود را از پناهنده به اتباع خارجی دارای گذرنامه تبدیل کنند و لذا بایستی کارت آمایش خود را تحویل داده و از دولت کشور مبدا خود تقاضای گذرنامه کنند. این قانون به عنوان یکی از اصلی‌ترین چالش‌های اتباع افغانستانی در کشور محسوب می‌شود. همچنین با توجه به اینکه اغلب اتباع افغانستانی و عراقی در کشور ایران دارای

مشکلات اقتصادی می‌باشند و بایستی شهریه خود را همچون دانشجویان سایر کشورها به نرخ ارز پرداخت کنند، برای بسیاری از آن‌ها نوسانات ارزی و به تبع آن مشکلات مربوط به پرداخت شهریه فشار مضاعف اقتصادی را بر دوش آن‌ها تحمیل می‌کند.

حال آنکه دانشجویان سایر کشورها با چالش‌های متفاوت‌تری برای تحصیل در ایران مواجه هستند از جمله مهم‌ترین چالش مطرح شده برای این دسته از دانشجویان، روند طولانی اخذ ویزا و یا مشکلات مربوط به تحصیل به زبان فارسی است. چرا که در بسیاری از دانشگاه‌های ایران بستر مناسبی برای تحصیل به زبان انگلیسی فراهم نمی‌باشد و دانشجویان خارجی نیز مجبور هستند تا همچون سایر دانشجویان ایرانی به زبان فارسی تحصیل کنند و برای این امر نیاز به گذراندن دوره‌های مختلف آموزش زبان فارسی هستند. از سوی دیگر امکانات مربوط به اسکان دانشجویان خارجی نیز از سطح مورد انتظار آن‌ها پایین‌تر بوده و بسیاری از آن‌ها از وضعیت نامناسب خوابگاه‌های دانشجویی ابراز نارضایتی می‌کنند.

جدول ۱۲۱- مهم‌ترین چالش‌های دانشجویان خارجی در خصوص تحصیل در دانشگاه‌های ایران

درصد	دانشجویان سایر کشورها	درصد	دانشجویان افغانستانی و عراقی
۴۶	طولانی بودن روند اخذ ویزا	۷۴	قوانین محدود کننده برای اتباع خارجی (قانون تبدیل وضعیت اقامتی و غیره)
۴۴	تحصیل به زبان فارسی	۴۳	نوسانات ارزی و مشکلات مربوط به پرداخت شهریه
۴۱	وضعیت نامناسب اسکان و خوابگاه‌های دانشجویی	۳۳	در اقلیت بودن اتباع خارجی در دانشگاه
۳۹	برخورد تبعیض آمیز با اتباع خارجی	۳۰	تغییرات سریع آیین‌نامه‌ها و عدم اطلاع‌رسانی مناسب
۲۷	محدودیت ارتباطات بین‌المللی به دلیل وجود تحریم‌ها	۲۸	محدودیت در انتخاب رشته‌های دانشگاهی
۲۴	زیرساخت‌های آموزشی نامناسب	۲۴	عدم آمادگی دانشگاه برای میزبانی از دانشجویان خارجی
۲۳	بین‌المللی نبودن برنامه درسی	۲۴	سخت‌گیری در اعطای ویزای دانشجویی
۱۷	مورد تایید نبودن مدارک دانشگاهی ایران در برخی کشورها	۲۲	محدودیت در انتخاب دانشگاه
۱۷	سایر	۱۹	بین‌المللی نبودن برنامه‌های درسی
۱۳	در اقلیت بودن اتباع خارجی در دانشگاه	۱۹	سایر

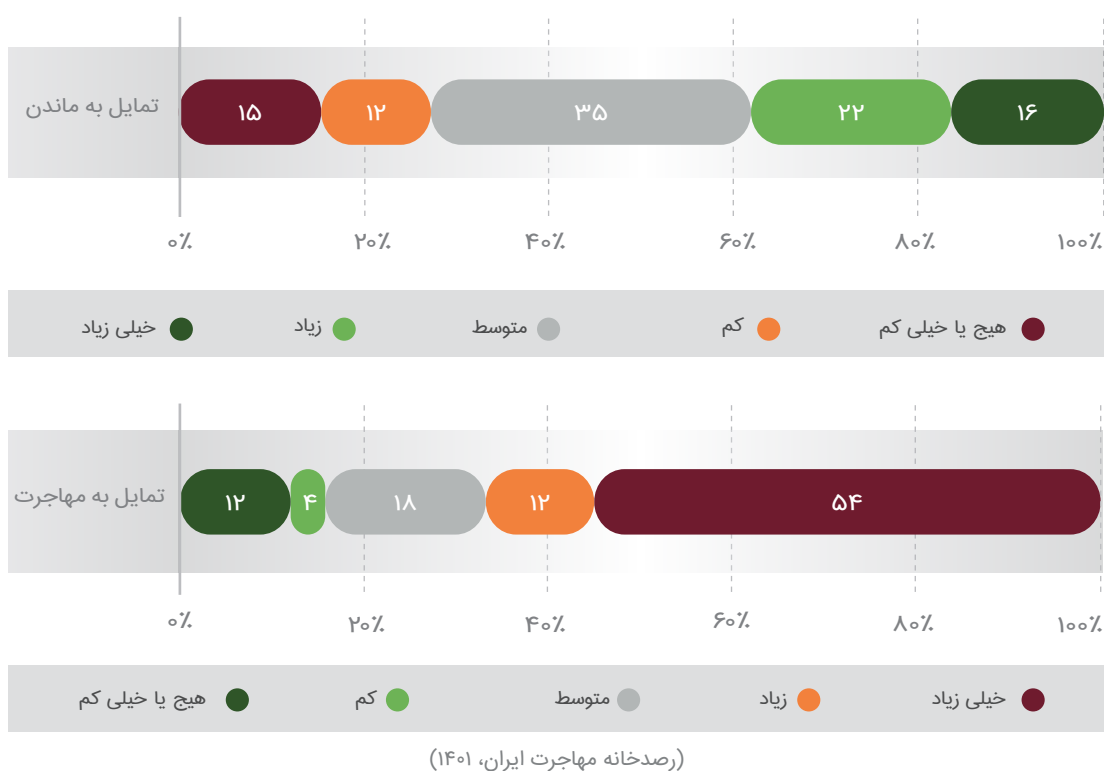
(رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

تمایلات مهاجرتی دانشجویان خارجی

ایران، میزان تمایل آن‌ها برای مهاجرت به کشورهای دیگر بیشتر است. نکته جالب‌تر اینکه بیش از ۷۰ درصد پاسخ‌های مطرح شده از سوی دانشجویان سایر کشورها مربوط به میزان تمایل متوسط تا خیلی زیاد آن‌ها به ماندن در ایران بوده است. این امر نشان می‌دهد که اغلب آن‌ها تمایل زیادی برای ماندن در ایران دارند و چنانچه بسترهای مناسب اقتصادی-اجتماعی پس از اتمام تحصیل برای آن‌ها فراهم شود، مایل هستند تا در ایران زندگی کنند.

پس از بررسی چالش‌های دانشجویان خارجی در زمینه تحصیل در ایران، میزان تمایل آن‌ها برای ماندن در ایران و یا مهاجرت به کشورهای دیگر مورد سنجش قرار گرفت. از آنجایی که اغلب دانشجویان افغانستانی و عراقی در ایران متولد شده‌اند، از آن‌ها در خصوص مهاجرت از ایران سوال بعمل آمد. بیش از نیمی از پاسخ‌های مطرح شده از سوی دانشجویان افغانستانی و عراقی، مبنی بر تمایل بسیار زیاد برای مهاجرت از ایران بوده است. چرا که با توجه به چالش‌های مطرح شده برای آن‌ها در زمینه تحصیل در دانشگاه‌های

نمودار ۲۷۷- تمایل دانشجویان خارجی در خصوص مهاجرت و یا ماندن در ایران

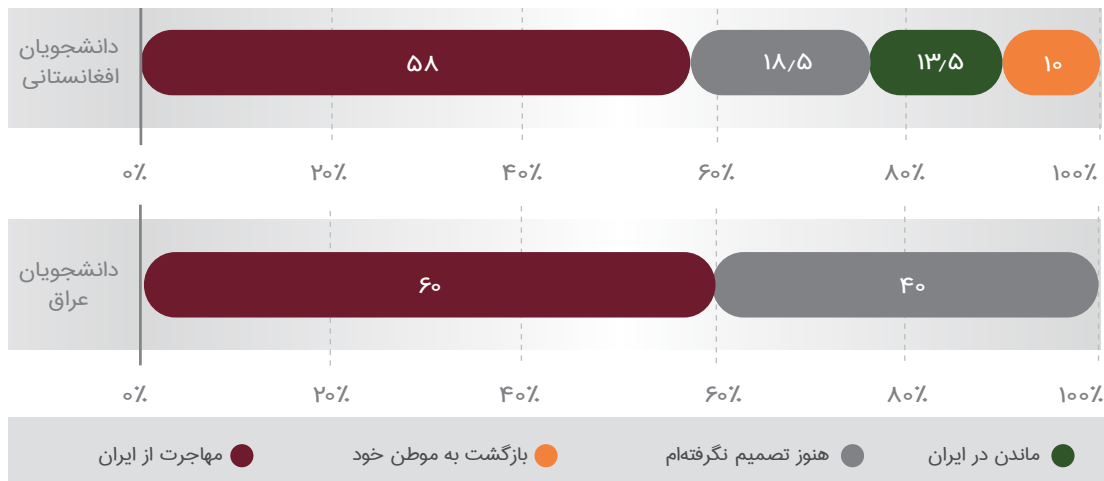

تصمیم دانشجویان خارجی پیرامون رفتن، ماندن و یا بازگشت

نشان می‌دهد که هیچ یک از دانشجویان عراقی تمایلی به ماندن در ایران نداشتند و یا بطور کلی هیچ‌یک از آنها هنوز تصمیمی در خصوص بازگشت، ماندن و یا مهاجرت از ایران نگرفته بودند. تصمیم به بازگشت به افغانستان نیز در میان دانشجویان افغانستانی، حدود ۱۰ درصد بوده است که بخشی از این بی‌ رغبتی به بازگشت تحت تاثیر وضعیت افغانستان و روی کار آمدن طالبان بوده است.

چنانچه در بررسی میزان تمایل دانشجویان افغانستانی و عراقی دریافتیم که بیش از نیمی از پاسخ‌های مطرح شده از سوی آن‌ها، مبنی بر تمایل بسیار زیاد برای مهاجرت از ایران بوده است، بررسی تصمیم این دسته از دانشجویان مبنی بر مهاجرت از ایران نیز نشان می‌دهد که حدود دو سوم پاسخ‌های دریافت شده از مهاجران افغانستانی و عراقی مبنی بر تصمیم به مهاجرت به کشور دیگر بوده است. بررسی‌ها همچنین

نمودار ۲۷۸- تصمیم دانشجویان خارجی (افغانستانی و عراقی) در خصوص مهاجرت، بازگشت و یا ماندن در ایران

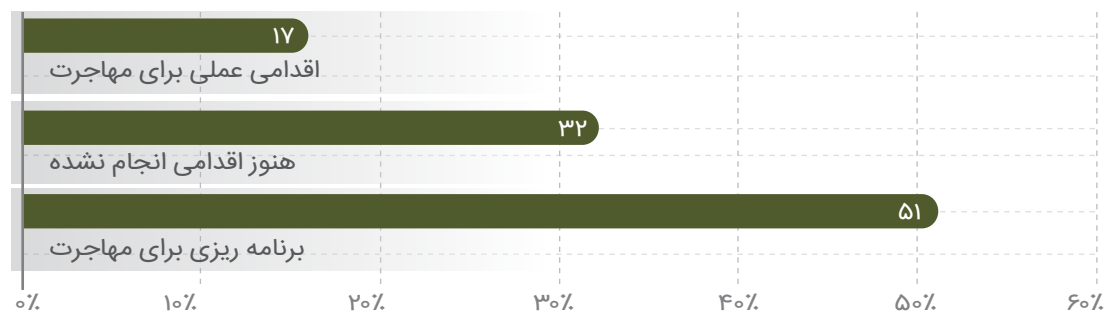

(رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

برنامه‌ریزی کرده‌اند و تنها ۱۶ درصد آن‌ها اقدام عملی در این راستا انجام داده‌اند. ۳۲ درصد از آن‌ها نیز هنوز اقدامی برای تصمیم مهاجرتی خود انجام نداده‌اند.

در راستای این تصمیم همچنین از دانشجویان افغانستانی و عراقی در خصوص اقدام عملی آن‌ها برای مهاجرت سوالاتی پرسیده شد که نتایج نشان می‌دهد که حدود نیمی از آن‌ها برای مهاجرت از ایران

نمودار ۲۷۹- وضعیت برنامه مهاجرتی دانشجویان افغانستانی و عراقی

(رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱)

جمع بندی

بحرانی شدن وضعیت مهاجرت در کشور و افزایش شاخص‌های کلیدی مرتبط با مهاجرت به نوعی ماحصل چندین دهه غفلت و بی توجهی در عرصه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بوده است که اکنون نشانه‌های آن به وضوح در شاخص‌ها و نمایه‌های مهاجرتی کشور به وضوح قابل مشاهده است. به طور کلی نتایج پیمایش‌های رصدخانه مهاجرت ایران در میان گروه‌های مختلف اجتماعی، بازتاب دهنده شرایط بحرانی کشور در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور و در مجموع عدم رضایت این گروه‌های اجتماعی از وضعیت نامطلوب شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و شیوه حکمرانی در کشور است. اگرچه برای طرح و اثبات چنین ادعایی به پیمایش‌ها و افکارسنجی‌های منظم و دوره‌ای توسط نهادهای ذی ربط نیاز است، اما پیمایش‌های محدود انجام شده توسط رصدخانه مهاجرت ایران در طول چند سال گذشته، نشان‌دهنده سطح هشدار، «بحران ناکارآمدی» و «نارضایتی عمومی» در میان اقشار مختلف اجتماعی است. لذا بی توجهی به ریشه‌های شکل‌گیری این نارضایتی‌ها در گروه‌های اجتماعی مختلف می‌تواند در آینده‌ای نه چندان دور به عنوان پیشران‌های قوی مهاجرت از کشور با قدرت بیشتری بروز و ظهور پیدا کنند. بی شک بدون بهبود کیفیت حکمرانی و ترسیم چشم‌انداز روشن باورپذیر از وضعیت آتی کشور نمی‌توان امید چندانی برای حفظ سرمایه‌های انسانی کشور داشت و تشدید شرایط موجود می‌تواند جامعه ایران را وارد مرحله غیر قابل کنترل‌تری در مهاجرت نماید.

در ادامه به برخی از مهمترین نتایج پیمایش‌های انجام شده توسط رصدخانه مهاجرت ایران اشاره می‌شود:

■ وضعیت نگران‌کننده شاخص‌های مرتبط با "چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی"

شاخص چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی به طور کلی بیانگر نگرش گروه‌های مختلف اجتماعی نسبت به نظام حکمرانی کشور و تصور آن‌ها از آینده‌ای است که این نظام حکمرانی برای آن‌ها رقم خواهد زد. نتایج این شاخص که از مولفه‌های مهمی همچون تصور نسبت به آینده، احساس زندگی در ایران، همراهی نظام حکمرانی کشور با خواست جامعه، احساس نسبت به داشتن تابعیت ایرانی و وجود فرصت‌های ایفای نقش و احساس شاد زیستن نشات می‌گیرد، همگی حاکی از نارضایتی گروه‌های مختلف اجتماعی خصوصاً اقشار تحصیلکرده و دانشگاهی از نظام حکمرانی کشور و مسیری است که در پیش گرفته است. در واقع نارضایتی از نظام حکمرانی کشور و نا امید شدن از اصلاح امور و نداشتن چشم‌انداز روشن از آینده موجب بحرانی شدن شاخص‌های مرتبط با چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی شده است که یکی از اصلی‌ترین تبعات آن وضعیت کنونی مهاجرت در کشور است.

■ کم‌رنگ شدن نقش انگیزه‌های تحصیلی در مهاجرت‌های دانشجویی

یکی از مهم‌ترین تبعات وخیم‌تر شدن وضعیت کلی کشور، کم‌رنگ شدن نقش انگیزه‌های تحصیلی در جابه‌جایی‌های تحصیلی و به‌طور کلی تحصیل در خارج از کشور است. به عبارت دیگر وضعیت فعلی کشور موجب شده است که دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی به تحصیل در خارج از کشور به‌عنوان راهی برای فرار از وضعیت موجود کشور و دستیابی به وضعیت مهاجرتی باثبات در مقصد مهاجرتی خود (کسب اقامت بلند مدت یا شهروندی) نگاه کنند. غلبه این نگرش بر اندیشه دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی علاوه بر افزایش شمار متقاضیان تحصیل در خارج از کشور، می‌تواند به معنای تن دادن به

تحصیل در دانشگاه‌های نه‌چندان با کیفیت خارجی و در نهایت افت کیفیت دانشجویان ایرانی در خارج از کشور باشد، زیرا در این نگاه اولویت اول مهاجرت است و انگیزه‌های تحصیلی نقش چندانی در جابه‌جایی‌های تحصیلی ندارند. همچنین خروج افراد از کشور با چنین پس‌زمینه ذهنی امکان استفاده از ظرفیت و بازگشت احتمالی آنان به کشور را محدود می‌سازد.

■ زیست‌ناپذیری در داخل و عدم آرامش روان در خارج

از دیگر تبعات بحرانی شدن وضعیت شاخص‌های مرتبط با چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی، تقویت اندیشه زیست‌ناپذیری کشور ایران در ناخودآگاه جمعی جامعه ایران، خصوصاً در میان اقشار تحصیلکرده و دانشگاهی بوده است. به عبارت دیگر تقویت و ماندگار شدن این اندیشه در پس‌زمینه ذهنی جامعه ایران موجب قرار گرفتن آن‌ها در حالت تعلیق و مترصد فرصت بودن برای مهاجرت از کشور شده است. بروز عینی این اندیشه در جامعه ایران را شاید بتوان در شکل‌گیری موج مهاجرت در میان پزشکان و پرستاران در طول دوره همه‌گیری ویروس کرونا جست‌وجو کرد؛ موجی که با ایجاد یک تقاضای ناگهانی برای کادر بهداشت و درمان در سطح جهان موجب مهاجرت بخشی از پزشکان و پرستاران مترصد فرصت از کشور شد.

طبق نتایج به دست آمده از پیمایش انجام شده در میان دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، حدود ۶۵ درصد از پاسخ‌دهندگان معتقدند که "کشور ایران دیگر کشور مناسبی برای زندگی کردن نیست". همچنین ۵۵ درصد از آن‌ها معتقدند که حتی پس از مهاجرت به دلیل وجود پیوندهای خانوادگی و عاطفی با سرزمین مادری، اخبار منفی و مشکلات جامعه ایران همراه آن‌ها باقی بماند. در واقع وجود معضلات مختلف در داخل کشور نه‌تنها موجب مهاجرت بخشی

از سرمایه‌های انسانی از کشور شده است، بلکه موجب استمرار اضطراب و نگرانی در میان مهاجران احتمالی (یا موجود) ایرانی در خارج از کشور خواهد شد. به عبارت دیگر در حال تبدیل شد به کشوری هستیم که نه با خیال راحت می‌توان در آن زیست و نه از آن مهاجرت کرد.

■ تبدیل تدریجی عامل پیوندهای خانوادگی از پیشران بازگشت به پیشران مهاجرت

اگرچه در گذشته عامل خانواده یکی از اصلی‌ترین دلایل مهاجران ایرانی برای بازگشت به کشور بود است اما با بدتر شدن شرایط کشور و ناامیدی از بهبود شرایط می‌توان انتظار داشت که عامل خانواده و پیوندهای عاطفی از یک پیشران بازگشت به یک پیشران مهاجرت از کشور تبدیل شود. به عبارت دیگر می‌توان انتظار داشت که با تثبیت وضعیت مهاجران ایرانی در خارج از کشور (به لحاظ دریافت اقامت و شهروندی)، آن‌ها از توانایی و ظرفیت‌های خود برای کمک به مهاجرت اعضای خانواده و آشنایان خود استفاده کنند. بر اساس نتایج به دست آمده در پیمایش رصدخانه مهاجرت ایران در میان دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، حدود ۸۶ درصد افراد مایل‌اند که پس از مهاجرت از توانایی‌ها و امکانات خود برای مهاجرت اعضای خانواده و آشنایان خود استفاده کنند.

■ بی‌رغبتی برای بازگشت و بی‌اعتمادی به وعده‌های حاکمیت در میان ایرانیان خارج از کشور

شواهد بدست آمده از پیمایش‌های محدود رصدخانه مهاجرت ایران پیرامون وضعیت میل و تصمیم به بازگشت در میان ایرانیان خارج از کشور در تابستان ۱۴۰۱، حاکی از آن است که حدود ۷۰ درصد ایرانیان خارج از کشور که اکثریت آن‌ها دارای

تحصیلات دانشگاهی هستند، تمایل "کم" و "خیلی کمی" برای بازگشت به کشور دارند. این درحالی است که تنها ۱۷ درصد افراد تمایل زیاد بسیار زیادی برای بازگشت دارند و مابقی نسبت به این موضوع تردید دارند. همچنین بیش از ۹۰ درصد از آنها نسبت به وعده‌های حاکمیت برای استفاده از ظرفیت ایرانیان خارج از کشور خوشبین نیستند. بی‌شک این تمایل و اطمینان پایین برنامه‌های احتمالی حاکمیت برای بهره‌مندی از ظرفیت ایرانیان خارج از کشور را با ناکامی قطعی همراه خواهد ساخت.

■ تشدید چالش‌های سازمانی از طریق افزایش مهاجرت نیروهای انسانی

از نظر ۴۱ درصد مدیران چالش‌های ایجاد شده برای سازمان در اثر مهاجرت نیروی کار متوسط بوده، این درحالی است که ۲۶/۶ درصد آنها با چالش‌های زیاد و ۶ درصد با چالش‌های خیلی زیادی مواجه شده‌اند. این امر نشان می‌دهد که سازمان‌ها و کسب‌وکارهای

ایرانی هنوز به صورت کامل با تبعات جدی مهاجرت سرمایه‌های انسانی خود مواجه نشده‌اند و قدرت جایگزینی نیروی کار برای آنها فراهم است. با توجه به میل و تصمیم به مهاجرت بالا در میان فعالین این گروه، پیش‌بینی می‌شود که سازمان‌های ایرانی در صورت تشدید و ادامه دار شدن وضعیت مهاجرت در کشور با چالش‌ها و خسارات مالی بسیار بیشتری روبرو شوند.

■ شرایط دشوار زندگی، عامل اصلی میل به مهاجرت مجدد در میان دانشجویان خارجی

بررسی میزان تمایل به ماندگاری دانشجویان خارجی در ایران نشان می‌دهد که دانشجویان افغانستانی و عراقی میل بالایی برای ترک ایران پس از فارغ‌التحصیلی و مهاجرت مجدد یا بازگشت به کشورشان دارند. عمده‌ترین دلیل این تمایل شرایط دشوار زندگی در ایران برای دانشجویان خارجی است.

